Dışişleri Politikaları Kurulu

DOĞU TÜRKİSTAN MESELESİ

POLİTİKA NOTU • 2020

SAADET

YÖNETİCİ ÖZETİ

Uygur meselesine olan ilgi, bölgede gerçekleştirilen insan hakkı ihlallerinin giderek yoğunlaşması ve kamuoyuna daha fazla yansıması sonucu 2000'li yıllardan itibaren oldukça artmıştır. Özellikle son yıllarda konu ulusal ve uluslararası gündemin önemli bir parçası haline gelmiştir. Buna karşın meselenin tarihsel ve mevcut dinamikleri şimdiye dek özenle ele alınmamış, kendisine ancak siyasi söylemlerin içerisinde yer bulabilmiştir.

Söz konusu mesele son dönemde ABD ve Çin rekabetinin çatışma noktalarından biri haline gelmiştir. Batılı devletler bölgede gerçekleştirilen insan hakkı ihlallerine ilişkin Çin'e sert eleştirilerde bulunmuş ve bu tavır resmi yaptırımlar uygulamaya kadar götürülmüştür. Uygur meselesi, Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerde de önemli bir parametre olarak kendisini göstermekte, fakat Türkiye'nin zaman zaman kullandığı sert söylemlere rağmen iki ülke arasında daha çok Çin lehine artan karşılıklı bağımlılık ilişkisi nedeniyle Ankara "temkinli" denilebilecek bir politika izlemektedir.

Çin tarafı ise konuyu her seferinde kendi iç meselesi olarak nitelendirmiş, bu konudaki siyasal söylemini Batı'nın Çin'i karıştırma politikası ve "ayrılıkçı/radikal Uygurlu teröristlerle mücadele" temeline oturtmuştur. Bununla birlikte, kültürel anlamda Pekin yönetimi resmi belgelerinde Uygurların aslen Türk olmadığı ve zorla Müslüman yapıldığı tezini ileri sürerken, ekonomik göstergelere bakıldığında Doğu Türkistan'ın büyümekte olan Çin ekonomisinin kaynak sağladığı önemli bir alan olduğu anlaşılmaktadır.

Uygur meselesinin tüm yönleriyle ve gerçekçi bir bakış açısıyla değerlendirilerek bölgeye yönelik politikalarda Uygurları rahatlatacak adımlar atılması ve bu yapılırken de büyük güçlerin Uygurları kendi amaçlarına yönelik kullanışlı bir araca dönüştürmesinin ve bölgeyi kendi çıkarları için çatışma alanı haline getirmesinin engellenmesinin öncelikli politika hedefi olabileceği değerlendirilmektedir.

1

1. Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri

Uygurların tarihi 6. yüzyıla kadar geri götürülebilmektedir.[1] Daha öncesinde Budizm ve Manihaizm gibi inançları benimseyen Uygurlar, ilk yerleşik düzene geçen Türk devleti olarak bilinmelerinin yanı sıra 14. yüzyıla gelindiğinde İslam'ı kabul ederek Müslüman olmuşlardır.[2] Söz konusu tarihsel süreçte içerisinde bulundukları coğrafyaya bakıldığında Türkistan bölgesinin Doğu yakasında yaşadıkları bilinmektedir. Mevcut siyasi coğrafya üzerinden ele alınacak olursa Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın dâhil olduğu bölge Batı Türkistan, Uygurların bulunduğu ve Çin yönetimi altında kalan bölge ise Doğu Türkistan olarak adlandırılmaktadır.[3]

Çin ise bölgeyi "Sincan Uygur Özerk Bölgesi" olarak nitelendirmektedir.[4] Uygurlar kimi zaman müstakil yönetimler kurmuş kimi zaman da işgali altında bulundukları Çin yönetimlerine karşı isyan etmiştir. Tarihlerindeki son büyük kırılma ise 1949'da Çin'de kurulan komünist yönetimin Doğu Türkistan'ı kontrolü altına almasıdır. Bu gelişme sonucu Doğu Türkistan, 1.6 milyon km²'lik yüzölçümüyle Çin'in altıda birini kaplayan en büyük özerk bölgesi haline gelmiştir. Bu bölge, topraklarının yaklaşık üçte biri çöl olmakla birlikte zengin doğal kaynakları ve elverişli tarım alanlarına sahiptir.[5] Net bir veri alınamamakla birlikte bölgede muhalif diaspora tarafından yaklaşık 12 milyon Uygur'un yaşadığı ifade edilmektedir.[6]

2. Uygurlara Yönelik İnsan Hakkı İhlalleri

Çinli lider Mao ve Çin Komünist Partisi'nin özellikle 1960'lı yıllarda uyguladığı "kültürel devrim" politikası sonucunda ülkedeki farklı etnik ve dini gruplar tek tipleştirilmeye çalışılmıştır.[7]

1 - Sadettin Yağmur Gömeç, "Geçmişte ve Günümüzde Uygur Türklerine Genel Bakış", Ankara, 2018, s.103.
2- https://islamansiklopedisi.org.tr/uygurlar
3 - Başkent Üniversitesi, Stratejik Araştırmalar Merkezi, "Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri: Dünü, Bugünü Ve Yarını", s. 2
4 - Çin, 19 yüzyılda gerçekleşen işgalden bu yana bölge için "Yeni Topraklar" ya da "Yeniden Gelinen Topraklar" anlamına gelen Xinjiang (Sincan) ismini kullanmaktadır.
5 - Fatih Şen, "Çin'in Sincan-Doğu Türkistan Sorunu: Dünü, Bugünü, Geleceği", Ortadoğu Analiz, Temmuz-Ağustos'09 Cilt 1 - Sayı 7-8, s. 125
6 - http://uyghuramerican.org/about-uyghurs#:~:text=According%20to%20the%20latest%20Chinese,is%20about%2020%20%2D%2030%20million.
7 - Ergenekon Savrun, "The Uyghur Turks and The Eastern Turkıstan (Xınjıang Conflıct): Which China? China's Growth or Red Cruelty", Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, II/5, (2019 Yaz) s. 403

Geleneksel yapı ve değerleri ortadan kaldırmayı amaçlayan bu ve benzer politikalar sonucunda azınlık olarak nitelenen Uygurlara yönelik 20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze birçok insan hakkı ihlali ve asimilasyon uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Bu alanda ilk olarak Doğu Türkistan'da yaşayan nüfustaki Uygur yoğunluğunu ortadan kaldırmaya yönelik adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda bölgeye yıllar içerisinde artan bir şekilde Çinli nüfus yerleştirilmiş ve Uygurlara yönelik doğum sınırlamaları gibi nüfus artışını önlemeye yönelik uygulamalara gidilmiştir.[8]

Özellikle, 1979-2016 yılları arasında ülkede uygulanan tek çocuk politikasının ardından geçtiğimiz birkaç yıl içerisinde Uygurlara yönelik yoğun bir nüfus kontrolü çabasına girişildiği son dönemde yayınlanan raporlara yansımıştır. Doğu Türkistan bölgesinin iki şehrine (Hotan ve Kaşgar) ilişkin elde edilen verilerden hareketle bu şehirlerde 2015-2018 yılları arasında nüfus artış hızının %84 oranında azaldığı kaydedilmiştir. Bununla birlikte, bazı Uygur şehirlerinde 2018 yılında doğumdan fazla ölümün gerçekleştiğinin altı çizilmiş, 2019 yılında ülke genelinde doğum oranı %4,2 azalırken, birçok diğer azınlık bölgesine benzer şekilde Doğu Türkistan'da doğum oranının %24 azaldığı vurgulanmıştır. Ayrıca son yıllarda Doğu Türkistan şehirlerinin doğum ve ölüm oranlarına ilişkin bazı resmi raporların yayınlanmadığı, yayınlansa da bu bilgilerin yer almayabildiği dile getirilmiştir.

Nüfus kontrolü amacıyla Uygurların kamplara gönderilebildiği, gebeliği önleyici aparatların kullanıldığı ya da kısırlaştırma gibi yöntemlere başvurulduğu ifade edilmektedir. Örneğin Şubat ayında ortaya çıkan resmi bir belgeye göre Karakaş şehrinden kamplara alınanların bir kısmının alınma nedeninin "fazla çocuk sahibi olmak" şeklinde belirtildiğine dikkat çekilmekte, Çin'de 2018 yılında kullanılan gebeliği önleyici aparatların %80'inin Doğu Türkistan'da uygulandığının ve aynı bölgedeki kısırlaştırma faaliyetlerinin diğer bölgelere göre yedi kat fazla olduğunun altı çizilmektedir.[9]

Pekin yönetiminin Uygurları zorunlu işçi olarak kitleler halinde ülkenin farklı noktalarındaki fabrikalarda çalıştırmak üzere Doğu Türkistan'dan çıkardığı bir başka dikkat çekilen noktadır. Bu kapsamda yalnızca 2017-2019 yılları arasında birçoğu zorla tutuldukları kamplardan olmak üzere yaklaşık 80 bin Uygur'un tehdit ve baskılarla zorunlu işçi olarak fabrikalarda çalıştırıldıkları ve buralarda da denetim altında tutuldukları vurgulanmaktadır.[10] Ayrıca "kentsel dönüşüm" adı altında Doğu Türkistan'daki Türk-İslam mimarisinin silinmeye çalışılması[11] ve Uygurların dini yaşantılarını kısıtlamak adına gençlerin uzun sakal bırakmasının yasaklanması gibi uygulamalara rastlanmaktadır.[12]

Son dönemde ön plana çıkan en önemli insan hakkı ihlali örneği Çin'in Doğu Türkistan'da kurduğu ve kendisinin "yeniden eğitim okulu / mesleki eğitim okulu" olarak isimlendirdiği kamplardır. Herhangi bir suç işlememelerine ya da haklarında bir hapis cezası bulunmamasına karşın kamplara yerleştirilen yaklaşık bir milyon Uygur'un bulunduğu tahmin edilmek-

8 - https://thediplomat.com/2020/06/china-forces-birth-control-on-uyghurs-to-suppress-population/
9 - Adrian Zenz, "China's Own Documents Show Potentially Genocidal Sterilization Plans in Xinjiang", Foreign Policy, July 1, 2020 https://foreignpolicy.com/2020/07/01/china-documents-uighur-genocidal-sterilization-xinjiang/
10 - Vicky Xiuzhong Xu, "Uyghurs for Sale", Policy Brief, Report No. 26/2020, s. 6
11 - Başkent Üniversitesi, Stratejik Araştırmalar Merkezi, s. 2
12 - https://www.bbc.com/news/world-asia-china-39460538

tedir. Çinli yetkililerin nadiren verdiği izinler ölçüsünde uluslararası basın kuruluşlarının bu kamplara yaptığı ziyaretlerde "okul yetkilileri" buradaki "eğitim programının zorunlu olmadığını" ve bu kişileri "zararlı düşüncelerden kurtardıklarını" iddia etmektedir.[13]

3. Uygur Meselesinin Uluslararası Boyutu

Uygur meselesi 5 Temmuz 2009 tarihinde Urumçi kentinde meydana gelen, 140'tan fazla insanın hayatını kaybettiği ve 800 kişinin de yaralandığı olaylarının ardından ilk kez dünyada bu denli gündeme gelmiştir. Konuya olan ilgi daha sonra uluslararası örgütler, ülkeler ve STK'lar nezdinde giderek artmıştır.

Meselenin en fazla gündeme geldiği noktalardan biri Birleşmiş Milletler ve özellikle bu yapı altında faaliyet gösteren İnsan Hakları Konseyi'dir. Çin'e karşı gösterilen tepki ya da verilen destek öncelikle bu mecra üzerinden yapılan açıklama ya da mektuplarla gösterilmektedir. 2020 Temmuz ayı başında 41. İnsan Hakları Konseyi oturumuna sunulan ve 22 ülkenin imzaladığı bir mektupla Çin'in Uygurlara yönelik kitlesel göz altılara son vermesi ve bölgeye gidecek insan hakları uzmanlarına izin verilmesi çağrısı yapılmıştır.[14] Bunun akabinde aynı Konseyin 44. oturumunda ise 46 ülke, Çin'in, Sincan bölgesinde "teröre ve bölücü gruplara" karşı verdiği mücadeleyi destekleyen bir mektup sunmuştur.[15] Çin'e destek verilen mektubun Filistin, Suudi Arabistan, İran, Irak ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi Müslüman ülkelerce de imzalanması dikkat çekmiştir.

Bu minvalde Uygur meselesinin BM çatısı altında şu an için sonuç almaktan uzak ve yapılan çağrılar/mektuplar üzerinden devam ettiği görülürken, yine geçtiğimiz Temmuz ayında Uygur diasporasından bir grubun Uluslararası Ceza Divanı'na Doğu Türkistan'da soykırım yapıldığı ve insanlığa karşı suç işlendiği iddiasıyla başvuruda bulunduğu belirtilmektedir.[16]

Diğer taraftan, uluslararası kamuoyunu etkileme gücü olan Batılı ve önde gelen insan hakları ya da düşünce kuruluşlarının 2020 yılında en önemli gündem maddelerinden biri Uygur meselesidir. Bu çerçevede, bölge ve meseleye yönelik araştırma ve rapor sayıları artarken, bu yayınlarda Çin yönetimine geçmişte olmadığı kadar sert eleştiriler yapılmaktadır. Örneğin uluslararası siyaset alanında ön plana çıkan bir dergide "Dünyanım En Teknolojik ve En Komplike Soykırımı Sincan'da Gerçekleşiyor"[17] başlığı kullanılırken, önemli bir düşünce kuruluşunda ise "Sincan'ı İncelemek; Geçmiş, Günümüz ve Gelecek"[18] isimli konferanslar düzenlenmektedir. Öte yandan, İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi STK'lar da Batılı devletlere ve Avrupa Birliği'ne Çin'deki insan hakları ihlalleri nedeniyle Pekin yönetimine baskı yapmaları yönünde çağrılarda bulunmaktadır.[19]

ABD ve Çin arasındaki rekabet Uygur meselesi üzerinden birbirlerine yönelik yaptırım kararları alınması şeklinde devam etmektedir. Son olarak ABD, bölgedeki insan hakları ihlallerinde dâhil olduğunu belirttiği üç Çinli yöneticiye ABD'ye giriş yasağı getirmiş[20] ve ABD gümrük makamları da Çinli bir şirketin, "eğitim merkezlerinde" tutulan Uygurların

13 - https://www.bbc.com/news/av/world-asia-china-48667221/inside-china-s-thought-transformation-camps
14 - https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-insan-haklari-konseyine-uye-22-ulkeden-cine-uygur-turkleri-tepkisi-/1529234
15 - http://www.china-un.ch/eng/ho
16 - https://www.theguardian.com/world/2020/jul/07/exiled-uighurs-call-on-icc-to-investigate-chinese-genocide-in-xinjiang
17 - https://foreignpolicy.com/2020/07/15/uighur-genocide-xinjiang-china-surveillance-sterilization/
18 - https://www.brookings.edu/events/examining-xinjiang-past-present-and-future/
19 - https://www.hrw.org/news/2019/03/13/ngos-urge-eu-press-china-human-rights
20 - https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdden-cinin-sincandaki-politikalariyla-ilgili-3-cinli-yetkiliye-daha-yaptirim-karari/1905280

Türkiye - Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomik İlişkileri

Ticari Veriler:

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2013	3,6	24,68	28,29	-21,08
2014	2,86	24,92	27,78	-22,05
2015	2,41	24,86	27,27	-22,45
2016	2,32	25,44	27,76	-23,12
2017	2,93	23,37	26,30	-20,43
2018	2,91	20,71	23,63	-17,80
2019	2,58	18,49	21,08	-15,90

Kaynak: TÜİK (milyar ABD$)

saçlarından üretilen süs eşyası vb. ürünleri ABD'ye ihraç ettiği şüphesiyle 13 tonluk bir sevkiyata el koymuştur.[21] Bu adımlara karşılık Çin de dört ABD'li yetkiliye yaptırım kararı aldığını açıklamıştır.[22]

Türkiye'nin Uygur meselesi ile olan ilişkisi Osmanlı Devleti'nin 1864-1876 yılları arasında Çin'e karşı isyan eden Uygurlu Yakup Bey'e sağladığı silah ve askeri danışman desteğine kadar geri götürülebilmektedir. Bu ilişkinin Türkiye Cumhuriyeti döneminde ve özellikle 1949 yılında Çin'in bölgeyi tekrar işgali sonrasında Uygur diasporasına ev sahipliği yapmak üzerinden şekillendiği anlaşılmaktadır. Soğuk Savaş sonrası Türkiye'de zaman zaman dile getirilen Türkçü söylemler ve Uygurlara açıktan verilen destekler Türkiye'yi Uygur diasporasının hamisi niteliğine bürümüştür. Hatta Pekin yönetiminin, Ankara'nın bu konudaki tavrı ve Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı söylemi karşısında "Kürt sorununu" gündeme getirebildiği ve bazı Çinli gazetelerde daha da ileri giderek "Taliban'ın Usame bin Ladin'i koruduğu gibi Türkiye'nin de Doğu Türkistan Güçlerini barındırdığı" yorumlarının yapılmaya başladığı belirtilmektedir. Yaşanan bu gelişmelerin ardından Türkiye'nin ülkesinde bulunan Uygurları Çin'e iade etmediği ancak Sincan bölgesinin Çin'in bir parçası olduğu söylemine yer vererek inişli – çıkışlı bir politika izlediği anlaşılmaktadır.[23]

Bu çerçevede, Türkiye'nin 2000'li yıllarda Uygur meselesine yönelik yaklaşımının resmi makamlarca kısmi eleştirilerde bulunmak, sivil toplum örgütleri ve kamuoyunca ise daha net ve suçlayıcı ifadeler kullanmak üzerine oturduğu görülmektedir. Örneğin, 2009 yılında meydana gelen 5 Temmuz olaylarının ardından Türkiye'nin en üst mercilerinden yapılan açıklama ile yaşanan olaylar "adeta soykırım" olarak nitelendirilmiş ve konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınması gündeme getirilmiştir.[24] 2019 yılına gelindiğinde ise yine en yetkili makam-

21 - https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-kamplardaki-uygurlarin-saclarini-ihrac-ettigi-suphesiyle-cinli-sirketin-mallarina-el-koydu/1897233
22 - https://www.amerikaninsesi.com/a/cinden-abdye-yaptirim-misillemesi/5500676.html
23 - Michael Clarke, "The Impact of Ethnic Minorities on China's Foreign Policy: The Case of Xinjiang and the Uyghur", s. 8-9
24 - Fatih Şen, s. 129

larca yapılan açıklamalarda "***Uygur meselesinin istismar edilmeye çalışıldığı"*** ve ***"Bu istismarların da Türkiye-Çin ilişkilerinde olumsuzluklara neden olduğu"*** ifadeleri kullanılmıştır.[25]

Türkiye'nin bu konuda takınacağı tutumu etkileyecek en önemli hususlardan biri Çin ile olan ekonomik asimetrik ilişkidir. Zira özellikle geçtiğimiz on beş yıl göz önüne alındığında iki ülke arasındaki ticaret hacmi yaklaşık 14 milyar dolardan 28 milyar dolar seviyelerine kadar çıkmakta ancak Türkiye'nin bu ülkeye yönelik ihracatı yıllık 3 milyar doları dahi bulmamaktadır.[26]

Bu rakamlardan da görüleceği üzere Çin ile son yıllarda ekonomik ilişkiler giderek derinleşirken, Çin'in girişimiyle başlatılan "Kuşak ve Yol" projesi gibi platformlarda Türkiye yer almakta ya da Çin, Türkiye'de başta enerji ve altyapı olmak üzere pek çok alanda yatırımlarını artırmaktadır.[27] İki ülke liderlerinin vardığı mutabakat uyarınca 2018 yılı "Çin'de Türkiye Turizm Yılı" olarak idrak edilmiştir. 2018 yılında Çin'den ülkemize gelen turist sayısı %60 artışla 394 bine, 2019 yılında ise bu rakam 427 bine yükselmiştir.[28] Gelinen bu noktanın sonucu olarak Türkiye'den Uygur meselesine ilişkin dile getirilen eleştirilere karşı Çin tarafından yapılan açıklamalarda bu eleştirilerin sürmesi halinde ekonomik ve ticari ilişkilerin zarar göreceği ifade edilmektedir.[29]

Ayrıca, 2017 yıllında iki ülke tarafından Pekin'de imzalanan "Suçluların İadesi Anlaşması"[30] Çin tarafından FETÖ ile mücadelede Türkiye'ye destek verildiği şeklinde lanse edilirken[31], aynı anlaşmanın Uygurların iadesi konusunda nasıl bir etkiye sahip olacağı soru işaretleri oluşturmaktadır.

Diaspora, Uygur meselesinin bir diğer uluslararası boyutunu teşkil etmektedir. Diasporanın ilk etapta bölgeye yakın Orta Asya Türk devletlerinde faaliyet gösterdiği ve bu dönemde daha çok silahlı faaliyetler sonucu bağımsızlığın sağlanması amacıyla Türkçü ve "cihatçı" tonlarda bir söyleme yer verdiği kaydedilirken, Çin'in bu bölgede aldığı aktif tedbirler sonrası diasporanın parçalanarak Batı Avrupa ve ABD'de bazı yapılar oluşturduğu dile getirilmektedir. Bu bağlamda diasporanın bir liderinin bulunmadığına dikkat çekilmekte ve bağımsızlık amacı korunmakla birlikte Batı'da kullanılan söylemin geçmişe göre daha yumuşayarak bu devletlerin hoşuna gidecek liberal ve şiddet dışı argümanların kullanıldığı aktarılmaktadır.[32]

4. Çin'in Doğu Türkistan ve Uygurlara Bakışı

Pekin yönetimi, Uygur meselesini bir iç mesele olarak tanımlamakta ve bölgeye ilişkin verileri ya da politikalarını nadiren kamuoyu ile paylaşmaktadır. Çin Dışişleri Bakanlığı ya da Ankara Büyükelçiliği zaman zaman konuya ilişkin iddialara cevap verme niteliğinde açıklamalarda bulunurken, Pekin temel görüş ve argümanlarını 2019 yılının Mart ayında Çin Devlet Konseyi Enformasyon Ofisi tarafından yayımlanan resmi raporlarda dile getirmektedir.

Çin'in Uygurlara yönelik bakışını ve politikalarını siyasi, kültürel ve ekonomik nedenlere dayandırmak mümkün görünmektedir.

25 - https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/07/04/cumhurbaskani-erdogan-cinde-gazetecilerin-sorularini-yanitladi7
26 - Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/dogu-asya/cin-halk-cumhuriyeti/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret
27 - Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa
28 - http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa
29 - https://www.haber7.com/dunya/haber/2838072-cinden-turkiyeye-uygur-turkleri-tehdidi
30 - https://www2.tbmm.gov.tr/d27/2/2-1798.pdf
31 - https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/erdoganin-cin-devlet-baskani-si-ile-gorusmesi-12038748
32 - Michael Clarke, s. 11-12.

Siyasi alana baktığımızda bölgedeki grupların ayrılıkçı ya da aşırıcı olduğu argümanı üzerinden hareket edildiği, kültürel açıdan özellikle komünizm sonrası dönemde başlatılan tek tipleştirme politikasının etkilerinin devam ettiği ve ekonomik olarak ise Çin'in artan hammadde, enerji, iş gücü vb. ihtiyaçlarını giderme açısından Doğu Türkistan'ın verimli bir "kaynak" olduğu anlaşılmaktadır.

4.1. Siyasi Argümanlar

Çin Uygurlara yönelik politikalarını, Uygurların radikal ve ayrılıkçı oldukları tezine dayandırmaktadır. Bu çerçevede, 11 Eylül 2001 terör saldırıları öncesi dönemde Uygur meselesini "ayrılıkçılık" kapsamında ele alan Pekin yönetiminin, bu tarihten sonra dünya genelindeki "teröre karşı savaş" doktrinin meydana getirdiği yaklaşımın etkisi ve ülkelerin desteğini almak adına Uygurların faaliyetlerini "radikalizm ve terörizm" kapsamına yerleştirdiği anlaşılmaktadır.

Uygurların Sünni ve Hanefi bir itikada sahip oldukları bilinmekle birlikte, bazı güç odakların etkisiyle şiddete daha eğilimli ideolojilerin Orta Asya ülkeleri ve Uygurları etkilediği yönünde tespitler mevcuttur.[33] Çin'in Uygurlara yönelik politikasının oluşmasında 1990'lı yıllarda Afganistan'da etkili olan Taliban'ın Orta Asya ülkelerindeki gruplar ve Uygurlar ile ilişki geliştirme potansiyelinin etkili olduğu ifade edilmektedir. Nitekim 1990 Nisan ayında Doğu Türkistan İslami Hareketi (ETIM) lideri Zahidin Yusuf'un başlattığı ayaklanma girişiminin Çin yönetimine karşı "cihat" temelli bir faaliyet olduğu ve bunun yanında söz konusu kişinin de Afganistan'daki Mücahidin ile ilişkili olduğuna dair raporların yayınlandığına dikkat çekilmektedir.[34]

ETIM, Usame bin Ladin ve el-Kaide ile bağlantılı olduğu gerekçesiyle, Pekin yönetiminin çabalarıyla 2002 yılında ABD'nin "Terör Listesi'ne alınmıştır. Bunun akabinde BM de ETIM'i resmen terörist örgüt olarak sınıflandırmış ve bu karar, ETIM'in "sivillere saldırılar düzenlediği" gerekçesine dayandırılmıştır.[35] Çin basınında, bahse konu hareketin 2017 yılında Türkiye tarafından da terör örgütü olarak kabul edildiği iddia edilmektedir.[36] Öte yandan, Çin'in bölgedeki baskıcı uygulamaları ve Afganistan tecrübesinin ETIM'i radikalleşmeye yönelttiği ileri sürülmektedir. Radikalizm hususu günümüz açısından değerlendirildiğinde ise Suriye iç savaşında da birçok Uygur'un Suriye'ye gittiği belirtilmektedir.[37]

Pekin yönetimi azınlıklarla sorununun olmadığı, sorunlarının ülkeyi bölmeye çalışan aşırılıkçı gruplarla olduğu, kurulan mesleki eğitim merkezlerinin temel amacının da terörizm ve aşırıcılığı yok etmek olduğunu iddia etmektedir. Bu kapsamda siyasi argümanlarını ETIM ve benzeri durumlar üzerinden "aşırıcılık/radikalizm" üzerine kurarken, "eğitim merkezlerinin" faaliyetlerinin başlamasının ardından üç yıl boyunca "Sincan" bölgesinde terör olaylarının yaşanmadığını öne sürmektedir.[38]

4.2. Kültürel Argümanlar

Çin kaynaklarında Uygurların Göktürk'ler gibi Hunların neslinden olduğu yönünde ifadelere rastlandığı bilinmekle birlikte,[39] günümüz Pekin yönetiminin bu hususta yayınladığı raporlarda "Sincan" bölgesinin tarihsel olarak Çin'in ayrılmaz bir parçası olduğu ve "Doğu Türkistan" ifadesinin Batılı dilbilimciler tarafından bölgeyi isimlendirmek amacıyla 18. yüzyıl sonrasında kullanılmaya başlandığı öne sürülmektedir. Buna ilaveten, Uygurların, bölgedeki Çinli, Kazak,

33 - Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, "Türkiye-Çin Yuvarlak Masa Toplantısı -3, Sonuç Raporu", 2019
34 - Michael Clarke, s. 10
35 - Fatih Şen, s. 128
36 - http://en.people.cn/n3/2017/0803/c90883-9250745.html
37 - http://www.aljazeera.com.tr/gorus/orta-asyadan-ortadoguya-gidenler-donunce
38 - http://english.scio.gov.cn/m/whitepapers/2019-08/16/content_75107331.htm
39 - Sadettin Yağmur Gömeç, s. 101

Kırgız ve Moğol gibi pek çok etnik unsurdan biri oldukları ve Uygurların tarih boyunca Şamanizm, Budizm ve Manihaizm gibi inançları benimsedikleri dile getirilmektedir. Günümüzde de bölgede yaşayan kişilerin çoğunluğunun bir dini inanca sahip olmadıkları ve birçok Uygur'un da İslam'ın dışında farklı inançlara mensup oldukları iddia edilmektedir. Ayrıca, Uygurların İslam'ı kabul etmelerinin de gönüllülük yerine din savaşları sonucu yönetici kesimin zorlaması sonucu gerçekleştiği ileri sürülmektedir.[40]

Çinli yetkililerin yaptığı açıklamalarda Doğu Türkistan'da her 530 kişiye bir cami düştüğü, özerk bölgenin hükümet başkanının bir Uygur olduğu, bölgede seçme ve seçilme hakkının korunduğu, eğitim, sağlık vb. alanlarda hiçbir ayırımcılık yapılmadığı öne sürülmektedir. "Eğitim merkezlerin" işlevinin Mandarin Çincesi öğretmek, hukuki bilgiler vermek, mesleki bilgiler kazandırmak ve aşırıcılığı yok etmek olduğu kaydedilirken, merkezlerde kalan kişilerin istedikleri zaman aileleri ile görüşebildikleri iddia edilmektedir.[41]

4.3. Ekonomik Argümanlar

Büyüyen bir ekonomiye ve dünya nüfusunun yaklaşık %22'sine sahip olan Çin'in, söz konusu nüfusu beslemek için Doğu Türkistan'daki tarım alanlarından faydalanması gerekirken, hızla gelişen sanayisi ve dolayısıyla dünyanın en büyük petrol ithalatçılarından biri haline gelmesi nedeniyle bölgedeki hidrokarbon ve petrol kaynaklarına da ihtiyaç duymaktadır.[42]

Bölge ayrıca uranyum, demir, kömür, altın, volfram, tuz, doğal gaz gibi stratejik yeraltı ve yerüstü zenginliklerine sahip olmakla birlikte, petrol bakımından zengin olan Orta Asya ülkeleri ve Rusya'ya komşu olduğundan bu bölgeden geçen boru hatları, tren ve otomobil yolları Çin ekonomisi için stratejik önemi haiz niteliktedir.[43]

Tespit ve Öneriler

- Açık ve akademik kaynaklarda yer alan veri ve tespitlere bakıldığında Çin Uygur meselesini kendi iç meselesi olarak lanse etmekte, bölgede egemenlik iddia etmesine karşın buraya "devlet içinde koloni" gibi yaklaşmakta ve siyasal, ekonomik ve kültürel argümanlar üzerinden Uygurlara yönelik pek çok insan hakkı ihlali gerçekleştirmektedir.

- Çin yönetiminden bölgeye dair bilgi almanın zorlukları göz önünde bulundurulduğunda uluslararası ve çoğunlukla Batılı kaynakların belli bir amaçla yapılan iddiaları ve Çin'den kısmen alınabilen bilgiler ışığında Uygur meselesine ilişkin ortaya çıkacak her türlü veri ya da iddianın temkinli ve aklıselim bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

- Uygur meselesine yönelik politikaların temelinde Uygurları insan hakları bağlamında rahatlatacak adımlar atılması ve bu yapılırken de büyük güçlerin Uygurları kendi amaçlarına yönelik kullanışlı bir araca dönüştürmesinin engellenmesi bulunmalıdır.

- Batılı ülkeler ve ABD'nin, son yıllarda Çin'e karşı takındığı tutum ve aralarındaki rekabet bağlamında Çin'in diğer "sorunlu" bölgeleri olan Hong Kong ve Tibet gibi meselelerin yanında Uygur meselesini de uluslararası gündemin üst sıralarında tutarak Çin'i yıpratmaya çalışması beklenebilir bir öngörüdür.

- Uluslararası bir nitelik kazanan pek çok sorun alanında olduğu gibi Uygur meselesinin de tam anlamıyla bir çözüme kavuşması yerine mevcut sorunun değişim ve dönüşüm-

40 - http://english.scio.gov.cn/node_8013440.html
41 - https://www.dw.com/tr/%C3%A7in-b%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7isi-uygur-kamplar%C4%B1-cezaevi-de%C4%9Fil-yat%C4%B1l%C4%B1-okul/a-51664662
42 - Fatih Şen, s.126-127.
43 - Başkent Üniversitesi, Stratejik Araştırmalar Merkezi, s. 2

ler yaşayarak devam edeceği ve bu nedenle meseleye ilişkin çözüm beklentisinin makul ve Türkiye ile Uygurlar için olumlu yönde kısmi bir gelişmeyi öngörmesi gerekmektedir.

- Çin'in bu hususta özür dilemesi ya da tazminat ödemesi gibi kesin hedefler yerine bölgedeki Uygurların mevcut yaşadığı sorunların göz önüne getirilip uluslararası kamuoyunun dikkatini bölgeye çekerek insan hakları bağlamında temel insani taleplerinin karşılanması sağlanmalıdır.

- Mevcut şartlar/konjonktür göz önünde bulundurulduğunda oluşturulacak politikalarda "eşit vatandaşlık hakkı talebi" temasını işlemesi daha yerinde olacaktır.

- Türkiye ve Çin arasındaki güç dengesinin Çin lehine olması ve Uygur meselesinin ikili ilişkileri aşan bir boyuta ulaşması nedeniyle Çin'e karşı uluslararası kamuoyu ve örgütlerin desteğinin alınması gerekli ve gerçekçi olacaktır.

- Türkiye'nin tarihsel olarak Uygurların en önemli sığınma limanı ve diasporanın destekçilerinden biri olduğundan hareketle, söz konusu ihlallere yönelik atılacak adımlarda Türkiye'nin etkin ve sonuç alabilen bir diplomatik tutum sergilemesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

- Hem Çin hem de Batılı ülkelerce daha radikal bir tutum sergilemeye itilen Uygur diasporası ya da bölgedeki Uygurların bu ülkelerin elinde bir araç olmalarını engellemek adına Türkiye bu kişilere yol gösterici bir tutum sergilemelidir. Bu çerçevede, gerek Batı gerekse Çin tarafından Uygurların yerleştirilmek istendiği "radikal" kalıbın yerine onların mevcut inanç ve kültürel anlayış ekseninde kalmalarına yardımcı olacak hamlelerin (Türkiye'nin bölgede açacağı İmam Hatip vb. okullar, Uygurlu öğrencilerin Türkiye'deki ilahiyat fakülteleri gibi mecralarda daha fazla eğitim görmesine yönelik düzenlemeler) gerçekleştirilmesinin elzem olduğu düşünülmektedir.

- Ayrıca TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu'nun ***"Gerektiğinde dış ülkelerdeki insan hakları ihlallerini incelemek ve bu ihlalleri o ülke parlamenterlerinin dikkatlerine doğrudan veya mevcut parlamenter forumlar aracılığıyla sunmak,"***[44] görevi ve buna benzer kurumsal yapılar daha aktif bir şekilde işletilmelidir.

- Türkiye'de artan milliyetçi eğilimler göz önüne alındığında kamuoyu Uygur meselesine daha fazla dikkat kesilen ve refleks göstermeye daha açık bir hale gelebilecektir. Yaklaşık üç buçuk milyon Suriyelinin ülkemizde barınması emsal gösterilerek "Suriyelilere verilen destek soydaşlarımıza neden verilmiyor?" eleştirilerinin kısmen yapılmaya başlandığı görülmektedir.

- Bu tespit ve değerlendirmeler ışığında Çin yönetimine yönelik yapılacak çağrı ve taleplerde Çin'in dışında bulunan Uygur diasporasına yönelik korkutma ve yıldırma politikasına son vermesi, Doğu Türkistan'da bulunan Uygurlara yönelik her türlü insan hakkı ihlaline ilişkin uygulamaları ve ilgili düzenlemeleri yürürlükten kaldırması gerektiği vurgulanmalıdır.

- Pekin yönetimine, "yeniden eğitim" kamplarındaki kişileri koşulsuz olarak serbest bırakması ve Uygurlara yönelik uygulanan doğum kontrol ve zorunlu işçi olarak çalıştırma gibi uygulamalarını bitirmesinin olmazsa olmaz bir beklenti olduğu aktarılmalıdır. Bu bağlamda BM İnsan Hakları Konseyi başta olmak üzere ilgili kurum ve kuruluşların insan hakları alanında faaliyet gösteren uzmanlarının Doğu Türkistan'da kapsamlı incelemelerde bulunmasına izin vermesine yönelik çağrılara hız kazandırılmalıdır.

44 - 3686 Sayılı İnsan Hakları İnceleme Komisyonu Kanunu, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3686&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5

KAYNAKLAR

3686 Sayılı İnsan Hakları İnceleme Komisyonu Kanunu, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3686&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5

Adrian Zenz, "China's Own Documents Show Potentially Genocidal Sterilization Plans in Xİnjiang", Foreign Policy, July 1, 2020. https://foreignpolicy.com/2020/07/01/china-documents-uighur-genocidal-sterilization-xinjiang/

Al Jazeera, "Orta Asya'dan Ortadoğu'ya gidenler dönünce", http://www.aljazeera.-com.tr/ gorus/orta-asyadan-ortadoguya-gidenler-donunce

Amerika'nın Sesi, "Çin'den ABD'ye Yaptırım Misillemesi" https://www.amerikaninsesi.com/a/cinden-abdye-yaptirim-misillemesi/5500676.html

Anadolu Ajansı, "ABD, kamplardaki Uygurların saçlarını ihraç ettiği şüphesiyle Çinli şirketin mallarına el koydu", https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-kamplardaki-uygurlarin-saclarini-ihrac-ettigi-suphesiyle-cinli-sirketin-mallarina-el-koydu/1897233

Anadolu Ajansı, "ABD'den Çin'in Sincan'daki politikalarıyla ilgili 3 Çinli yetkiliye daha yaptırım kararı", https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdden-cinin-sincandaki-politikalari yla-ilgili-3-cinli-yetkiliye-daha-yaptirim-karari/1905280

Anadolu Ajansı, "BM İnsan Hakları Konseyi'ne üye 22 ülkeden Çin'e 'Uygur Türkleri' tepkisi", https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-insan-haklari-konseyine-u-ye-22-ulkeden-cine-uyg ur-turkleri-tepkisi-/1529234

Başkent Üniversitesi, Stratejik Araştırmalar Merkezi, "Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri: Dünü, Bugünü ve Yarını", s. 2.

BBC, "China Uighurs: Xinjiang ban on long beards and veils" https://www.bbc.com/-news/ world-asia-china-39460538

BBC, "Inside China's 'thought transformation' camps", https://www.bbc.com/-news/av/world-asia-china-48667221/inside-china-s-thought-transformation-camps

Brookings, "Examining Xinjiang: Past, present, and future", https://www.brookings.e-du /events/examining-xinjiang-past-present-and-future/

China Permanent Mission United Nations Office at Geneva, "Joint Statement delivered by Permanent Mission of Belarus at the 44th session of Human Rights Council" http://www.china-un.ch/eng/hom/t1794034.htm

Deutsche Welle, "Çin Büyükelçisi: Uygur kampları cezaevi değil, yatılı okul", https://www.dw.com/tr/%C3%A7in-b%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7isi-uygur-kamplar%C4%B1-cezaevi-de%C4%9Fil-yat%C4%B1l%C4%B1-okul/a-51664662

Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomik İlişkileri", http://www.m-fa. gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa

Ergenekon Savrun, "The Uyghur Turks and The Eastern Turkıstan (Xınjıang Conflıct): Which China? China's Growth or Red Cruelty", Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, II/5, (2019 Yaz) s. 403.

Fatih Şen, "Çin'in Sincan-Doğu Türkistan Sorunu: Dünü, Bugünü, Geleceği", Ortadoğu Analiz, Temmuz-Ağustos'09 Cilt 1 - Sayı 7-8, s. 125.

Foreign Policiy, "The World's Most Technologically Sophisticated Genocide Is Happening in Xinjiang" https://foreignpolicy.com/2020/07/15/uighur-genocide-xinji-ang-china-surve illance-sterilization/

Haber7, "Çin'den Türkiye'ye 'Uygur Türkleri' tehdidi!" https://www.haber7.com/dunya/haber /2838072-cinden-turkiyeye-uygur-turkleri-tehdidi

Human Rights Watch, "NGOs Urge the EU to Press China on Human Rights" https://www.hrw.org/news/2019/03/13/ngos-urge-eu-press-china-human-rights

İslam Ansiklopedisi, "Uygurlar", https://islamansiklopedisi.org.tr/uygurlar

Michael Clarke, "The Impact of Ethnic Minorities on China's Foreign Policy: The Case of Xinjiang and the Uyghur", s. 8-9.

Milliyet, "Erdoğan'ın Çin Devlet Başkanı Şi İle Görüşmesi", https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/erdoganin-cin-devlet-baskani-si-ile-gorusmesi-12038748

Peoples Daily China, "Turkey lists "E. Turkestan Islamic Movement" as terrorists", http://en.people.cn/n3/2017/0803/c90883-9250745.html

Sabah, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çin'de gazetecilerin sorularını yanıtladı", https://www. sabah.com.tr/gundem/2019/07/04/cumhurbaskani-erdogan-cinde-gazetecilerin-sorularini-yanitladi

Sadettin Yağmur Gömeç, "Geçmişte ve Günümüzde Uygur Türklerine Genel Bakış", Ankara, 2018, s.103.

The Diplomat, "China Forces Birth Control on Uyghurs to Suppress Population" https://thediplomat.com/2020/06/china-forces-birth-control-on-uyghurs-to-suppress-population/

The Guardian, "Exiled Uighurs call on ICC to investigate Chinese 'genocide' in Xinjiang", https://www.theguardian.com/world/2020/jul/07/exiled-uighurs-call-on-icc-to-investigate-chinese-genocide-in-xinjiang

The State Council Information Office China, "Historical Matters Concerning Xinjiang", http://english.scio.gov.cn/node_8013440.html

The State Council Information Office China, "No terrorist incidents in Xinjiang for three years: White paper" http://english.scio.gov.cn/m/whitepapers/2019-08/16/content_75107331 .htm

The Uyhgur American Association, "About Uyghurs", http://uyghuramerican.org/about uyghurs#:~:text=According%20to%20the%20latest%20Chinese,is%20about%2020%20%2D%2030%20million.

Ticaret Bakanlığı, Ülke Profili, "Türkiye ile Ticaret", https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati /dogu-asya/cin-halk-cumhuriyeti/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret

Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, "Türkiye-Çin Yuvarlak Masa Toplantısı -3, Sonuç Raporu", 2019.

Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Arasında Suçluların İadesi Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Teklifi https://www2.tbmm.gov.tr/d27/2/2-1798.pdf

Vicky Xiuzhong Xu, "Uyghurs for Sale", Australian Strategic Policy Institute, Policy Brief, Report No. 26/2020, s. 6.